

TIEDONHANKINTA

Tietoja hankkivilla journalisteilla on sekä työhönsä liittyviä oikeuksia että velvoitteita. Luotettava toimitustyön lähtökohtana on toimittajan avoimuus omista tavoitteista, ja heiltä edellytetään vastuullisia menettelytapoja erityisesti haastateltavia ja muita henkilölähteitä kohtaan. Esimerkiksi erittäin kielteiseen julkisuuteen joutuvan henkilön on saatava kommentoida itseään koskevia tietoja jo julkaistavassa jutussa. Tiedonhankinnassa voidaan tietyin perustein käyttää myös epätavanomaisempia menetelmiä, jos perinteiset käytännöt eivät riitä.

HAASTATTELUN PELISÄÄNNÖT

Haastattelusta sopiminen

Haastattelun toteuttaminen

Tietolähteen suoja

SAMANAIKAINEN KUULEMINEN

TIETOPYYNNÖT TOIMITUSTYÖSSÄ

Kirjalliset aineistot

Datapyynnöt

KUVAAMINEN JA ÄÄNITTÄMINEN

Haastattelun pelisäännöt

Journalistinen tiedonhankinta pohjautuu suurelta osin henkilölähteisiin, koska toimitustyössä tarvittavaa tietoa ei ole useinkaan tallennettu kirjallisiin tai digitaalisiin aineistoihin. Haastatteluyhteistyö synnyttää toimittajille kuitenkin myös omia eettisiä velvoitteitaan. Haastateltavat odottavat saavansa asiallista kohtelua sekä tiedon lähteinä että juttujen kohteina. Haastateltavan rooliin vaikuttaa haastattelun käyttötarkoitus. Hän voi toimia esimerkiksi omista kokemuksistaan kertovana silminnäkijänä, omaan asemaan tai tietämykseen perustuvana asiantuntijana ja omien mielipiteiden ja näkemysten esittäjänä.

Haastattelusta sopiminen

Osapuolten velvoitteet. Haastattelusta on käytännössä sovittu, kun lähdehenkilö on toimittajalta saamansa ennakkoinformaation pohjalta suostunut haastateltavaksi. Toisaalta pelkkä keskustelun käynnistyminen ja vastaaminen toimittajan kysymyksiin voidaan tulkita haastattelun antamiseksi. Tämä kuitenkin edellyttää, että haastateltava on tiennyt puhuvansa juttua tekeväälle toimittajalle. Haastateltavalla on oikeus saada tietää, onko toimittajan tavoitteena julkaista haastattelu vai kerätä juttuunsa pelkkiä taustatietoja sekä se, missä välineessä ja yhteydessä haastateltavan kertomia tietoja on tarkoitus käyttää.

Toimittajan on tärkeää varmistua siitä, että haastateltava on ymmärtänyt joutuvansa julkaistun jutun seurauksena myös mediajulkisuuden kohteeksi. Julkisuuden luonnetta voi tosin olla vaikea ennakoida tarkasti. Esimerkiksi alkoholisoitumisestaan avautuvan haastateltavan käyttämisestä ”henkilöityneenä epäkohtana” voi aiheutua hänelle merkittäviä yksityiselämän ongelmia, vaikka hän olisikin suostunut sanomistensa ja kuvansa käytölle. JSN arvioi haastateltavan yksityisyydensuojaa pitkälti sen perusteella, kuinka henkilökohtaisia asioita hänestä kerrotaan.

Epäselvyyksiä voi aiheutua kuitenkin siitä, milloin toimittajan ja lähteen välinen keskustelu muuttuu julkaistavaksi haastatteluksi ja onko haastattelua ylipäättään tapahtunut. Suostumuksen olemassaolo on voinut jäädä epäselväksi varsinkin, jos kyse on ollut haastateltavalle kiistanalaisista ja kiusallisista asioista.

2951/IL/00. Toimittajaksi esittäytyminen ennen haastattelua riitti, kun haastateltavana oli medialausuntojen antamiseen tottunut päätöksentekijä. Kantelijalle ei voinut jäädä epäselväksi, että häneltä oli tiedusteltu jutussa kerrottuja asioita nimenomaan lehtijuttua varten.

KORKEIN OIKEUS 1997:80. Haastateltavan antamat vastaukset toimittajan yllättäviin kysymyksiin eivät oikeuttaneet toimitusta olettamaan, että haastateltava olisi antanut luvan lausuntojensa julkaisemiselle lehdessä. Juttu loukkasi haastatellun palopäällikön yksityisyydensuojaa, kun hän oli joutunut kommentoimaan toimittajalle julkisuuteen levinneitä epäilyjä puolisoonsa kohdistuneista tuhopolttopäilyistä.

Yksityiselämälle voi aiheutua ongelmia myös julkisuuteen levitetyn haastattelun referoinnista toisessa mediassa. Haastatellun suostumukseksi häntä koskevien tietojen julkaisemiseksi ei riitä, että hän olisi jo aiemmin kertonut samoista asioista toisessa tiedotusvälineessä.

KORKEIN OIKEUS 1997:81 Pelkästään sen perusteella, että haastattelun sisältöä oli aiemmin julkaistu toisessa lehdessä ei voinut olettaa, että haastateltu olisi hyväksynyt lausumisiensa julkaisemisen myös kyseisessä lehdessä. Rikosasian selostaminen ei edellyttänyt vihjailevaa mainintaa palopäällikön aviosuhteeseen tuhopoltosta epäiltyyn jutussa ”Hartolan palopäällikön vaimo työllisti miehensä. Häntä epäillään tuhopolttajaksi”.

Julkaisemisesta sopiminen. Haastateltu ei voi perua antamaansa haastattelua ilman hyväksyttäviä perusteita, esimerkiksi tyytymättömyydellä jutun näkökulmaan, lausumiensa virheellisellä painottamisella tai jos oma mielipide on muuttunut jutun käsittelemässä asiassa. Haastatellulla ei ole myöskään päätäntövaltaa siitä, mitä hänen kertomistaan asioista lopulta sisällytetään julkaistavaan juttuun. Toisaalta edes haastattelun toteuttaminen ei takaa haastattelun julkaisemista. Kerätty aineisto voi osoittautua riittämättömäksi tai jutun sisältö ei muusta syystä ylitä julkaisukynnystä. Haastattelun julkaiseminen on myös voinut jäädä ajankohtaisempien aiheiden varjoon tai vanhentua uutisena.

Jutun peruminen edellyttäisi olennaisia muutoksia haastattelun aikaisiin olosuhteisiin tai sitä, että juttu vääristäisi sen alkuperäistä asiayhteyttä. Kieltoperusteen olisi liityttävä sellaisiin poikkeuksellisiin olosuhteisiin, joita haastateltava ei ole voinut ottaa huomioon suostuessaan haastateltavaksi. Hän on esimerkiksi saattanut arvostella voimakkaasti henkilöä, joka sattuu kuolemaan haastattelun jälkeen. Haastateltavalla on epäilemättä painava syy peruuttaa antamansa suostumus, jos juttu on kirjoitettu niin huonosti, että muokkaaminenkaan ei tee siitä julkaisukelpoista. ¹

4638/AL/11. Toimituksen olisi ollut kohtuullista ottaa huomioon haastatellun kommenttien ajankohtaisuus, kun haastattelusta oli ehtinyt vierähtää vuosi ennen sen julkaisemista. Haastattelun olosuhteet eivät kuitenkaan olleet muuttuneet olennaisesti, eikä haastattelun ja haastatellun kuvan julkaisukiellolle ollut riittäviä perusteita.

4521/TV/11. Kantelija ei voinut perua haastatteluaan sen perusteella, että häntä kritisoidaan jutussa. Hän sai tietää itseensä kohdistuvasta kritiikistä vasta kuultuaan toimittajalta jutun uudesta asiayhteydestä. Neuvostosta oli kuitenkin tärkeää, että kantelija oli saanut vastata jälkeinpäin saamaansa arvosteluun. Eriävän mielipiteen mukaan jutun aihe ja johdanto-osuus leimasivat kantelijan kohtuuttomasti esimerkkitapaukseksi. Lisäksi jutussa käytettyä aineistoa oli valittu tarkoitushakuisesti.

Haastateltu ja toimittaja voivat tehdä haastattelun julkaisemisesta erilaisia sopimuksia, kuten haastateltavan nimettömyydestä tai tunnistamisesta jutussa. Toimitus kuitenkin vastaa jutussa julkaistavista tiedoista, eikä voi siirtää haastateltavalle omaa vastuutaan julkaisemisen seurauksista.

Jutussa ei välttämättä pidä kertoa kaikkea, mitä haastateltu on sanonut tai halunnut julkaistavaksi. Haastateltava ei voi kuitenkaan välttää vastuutaan lausumiensa synnyttämisestä yleisön reaktioista.

1743/YLE/91. Ohjelman luonteen pohjalta kantelijan olisi pitänyt varautua lausumiensa julkiseen kommentointiin. Haastattelua oli lyhennetty alun perin suunnitellusta ja sen loppuun oli leikattu toisen haastatellun kommentteja. Kantelijan mielestä haastattelun lyhentäminen oli antanut paikkansapitämättömän kuvan hänen ajatuksistaan, ja toisen haastatellun kommentit olivat synnyttäneet virheellistä vastakkainasettelua. Neuvoston mukaan kiistanalaisissa kohdissa oli kuitenkin kyse lähinnä haastatellun ja toimittajan erilaisista painotuksista.

Puutteellisen jälkikäteisnäytön takia Julkisen sanan neuvoston on usein vaikea arvioida, mitä haastattelusta on itse asiassa sovittu toimittajan ja henkilölähteen välillä ja miten sopimusta voidaan tulkita. JSN voi perustaa arvionsa sekä haastateltavan muistikuviiin että toimittajan muistiinpanoihin ja tallenteisiin, joiden luovuttamista neuvostolle ei voida kuitenkaan edellyttää. JSN onkin korostanut toimitusten huolellisuutta juttujen valmistelussa ja haastattelujen toteuttamisessa. Myös haastateltavien edellytetään olevan tarkkoja omassa toiminnassaan.

3323/KL/04. Silloin kun haastateltavan ja lehden näkemykset haastattelutilanteesta ovat ristiriitaiset, on ensisijaisesti lehden asiana osoittaa, että haastattelusta on sovittu. Lehti sai huomautuksen, kun se ei neuvoston mielestä kyennyt tätä osoittamaan. Suostumuksella olisi ollut erityistä merkitystä, kun haastateltava oli ollut mediayhteistyössä kokematon, yksityinen henkilö.

5895/SL/15. Lehti rikkoi hyvää journalistista tapaa, kun se oli julkaissut ”haastateltuna henkilönä” kantelijan yksityiselämästä tietoja hänen tietämättään. JSN:n mielestä tapauksessa ei ollut perusteltua poiketa tavanomaisesta menettelystä haastattelun hankkimiseksi. Toimittaja oli raportoinut osallistumisestaan tilaisuuteen, jossa kantelija oli kokemusasiantuntijana kertonut yksityiselämästään, avioerostaan ja terveydestään.

3664/SL/06. JSN:n mielestä haastattelusuostumuksena voi pitää sitä, kun haastateltava tietää puhuvansa juttua tekevän toimittajan kanssa ja vastaa tämän esittämiin kysymyksiin. Tämän perusteella lehdellä oli ollut riittävät perusteet kirjoittaa aiheesta, vaikka jutussa siteerattu kantelija oli kiistänyt edes suostuneensa haastateltavaksi. Jutun julkaisemisen jälkeen hän olisi voinut olla yhteydessä lehteen ja pyytää mahdollisten virheiden ja väärinkäsitysten korjaamista.

4333/TV/10. Tv-kanava rikkoi hyvää journalistista tapaa, kun se oli julkaissut toimittajan kantelijan kanssa käymänsä puhelinkeskustelun haastatteluna asiasta sopimatta. Kantelijan tarkoituksena oli ollut pelkästään taustatietojen kertominen toimittajan kysymästä asiasta. Toteutustavasta ei jäänyt neuvostossa epäselvyyttä, koska jutussa kerrottiin kantelijan määrätietoisesti kieltäytyneen haastattelusta.

Vastahakoinen haastateltava. Kenenkään ei ole pakko suostua haastateltavaksi tai edes vastata toimittajan kysymyksiin. Tietyissä tilanteissa pelkkien vastausta vaille jääneiden kysymysten julkaiseminen voi kuitenkin olla perusteltua. Tiedolla siitä, mihin kysymyksiin haastateltava ei ole halunnut vastata saattaa olla olennaista merkitystä esimerkiksi arvioitaessa hänen julkisuusvelvoitettaan kysytyssä asiassa. Vastaamattomien kysymysten avulla yleisö voi myös hahmottaa juttuaiheen kokonaisuutta ja arvioida puuttuvien tietojen merkitystä. Julkaistavat kysymykset on kuitenkin esitettävä haastattelun aika, vaikka haastateltava olisi halunnut keskeyttää haastattelunsa.

Kertomalla haastateltavan vastahakoisuudesta toimittaja voi myös kertoa jutussaan omista tiedonhankinnan ongelmistaan ja selvittää jutun puutteellista sisältöä yleisölle, työnantajalleen ja kollegoille. Taustalla saattaa vaikuttaa myös toimittajan halu korostaa omaa asemansa kritisoidulla haastateltavan epäasiallista käyttäytymistä. Oma kysymyksensä kuitenkin on tämäntapaisen menettelyn eettisyys.

2955/AL/00. Haastattelusta kieltäytyneen rehtorin kommenttien yksityiskohtainen kertominen oli perusteltua, sillä lukijat pystyivät näin arvioimaan haastattelun halukkuutta selvittää julkisuuteen päätoimittajan tiedustelema asioita. Lehti oli julkaissut osapuolten välisen nauhoitetun keskustelun kokonaisuudessaan. Päätoimittaja oli jatkanut kysymistä, vaikka rehtori oli ollut selvästi haluton kertomaan asiasta. Juttu käsitteli koulun oppilaan tekemää itsemurhaa, ja päätoimittaja oli halunnut rehtorin kommentoivan oppilaan vanhempien asiassa esittämiä väitteitä. Vapauttavasta päätöksestä huolimatta lehden ei olisi JSN:n mielestä kuitenkaan pitänyt julkaista keskustelua sellaisenaan. Koska keskustelun sisältö oli kerrottu oikein, neuvosto ei nähnyt tarpeelliseksi tekstin lähettämistä kantelijalle asiatietojen tarkistamiseksi.

Suostuminen median haastatteluun ei ole itsestään selvää edes yhteiskunnallista julkisuutta tarvitseville poliitikoille. Poliitikot ovat ryhtyneet havittelemaan ”ohituskaistaa” omalle mediajulkisuudelleen kertomalla haastattelujen sijasta asioistaan ja tavoitteistaan omilla sosiaalisen median tileillään ja blogeissaan. Poliitikkojen suorat yleisöyhteydet sosiaalisen median kautta ovatkin heikentäneet median perinteistä portinvartijan roolia. Viestien taustat ja tarkemmat merkitykset jäävät kuitenkin usein pimementoon, kun someviestejä siteeraavat toimittajat eivät pysty kyseenalaistamaan poliitikkojen väitteitä ja esittämään heille niistä tarkentavia lisäkysymyksiä. Etenkin viestitextipalvelu X:stä (entinen Twitter) on muodostunut medialle tietynlainen ”kaikuefekti” toimittajien käsitellessä jutuissaan sen kautta välitettyjä viestejä usein sellaisenaan.

Haastattelun toteuttaminen

Haastateltavan oikeusturvan kannalta on tärkeää, mitä hänen sanomisistaan julkaistaan ja kuinka julkaiseminen käytännössä toteutetaan. Haastateltavalla on oikeus tietää ennakolta omien lausumiensa asiayhteys ja se, onko toimittajan tarkoituksena julkaista haastattelu vaiko ainoastaan kerätä tausta-aineistoa juttuun.

Tausta-aineistoksi kerättyjä tietoja ei saa julkaista haastatteluna etenkään, jos asianomainen on siitä kieltäytynyt. Myöskään jutun muun sisällön julkaiseminen ei saisi synnyttää virheellistä kuvaa annetusta haastattelusta. Haastatellulle tärkeää voi olla myös jutun julkaisupaikka ja ajankohta.

6261/SL/16. Journalismissa on tyypillistä tuoda esiin vaihtoehtoisia näkökulmia. Kantelijaa ei voinut yllättää tieto siitä, että juttuun oli haastateltu myös hänen edustamansa yhteisön arvostelijoita. Yleisöllä oli oikeus saada tietää valtakunnallisesti kiinnostavasta ja kiistanalaisesta aiheesta.

6374/SL/16. Jutun näkökulma ja valitut haastateltavat tarkentuivat ensimmäisenä toteutetun haastattelun jälkeen, mutta tämä ei muuttanut sen silloisten lausumien asiayhteyttä tai oikeuttanut haastateltua perumaan haastattelunsa. Kantelijaa oli haastateltu asiantuntijana adoptiolasten psyykkisistä häiriöistä. Tämän jälkeen toimitus haastatteli raa’asta henkirikoksesta tuomittua adoptiotaustaista miestä ja nosti hänen tarinansa jutun kärjeksi.

1744/PR/91. Haastateltavan lausumien käyttäminen alkuperäisestä tarkoituksesta poikkeavassa yhteydessä johti JSN:n huomautukseen. Radiossa haastateltu virkamies voitiin tunnistaa äänen perusteella, vaikka nimeä tai muita tunnistustietoja ei kerrottukaan. Jutussa käytettiin hänen haastattelustaan irrotettuja lauseita osana musiikkikoostetta, mutta ei kommentoitu poikkeuksellista toteutusta.

4345/R/10. Radiokanavaa huomautettiin hyvän journalistisen tavan rikkomisesta, kun se oli irrottanut asiapitoisen haastattelun osia niiden alkuperäisestä asiayhteydestä ja esittänyt niitä pilailumielessä. Kantelijaa oli haastateltu hänen kriittisestä suhtautumisestaan ilmastonmuutokseen. Lähetyksessä hänen sanomisiaan julkaistiin ”ilmastoähkijän” yksittäisinä äännähdyksinä. Juttu toteutettiin kuvitteellisena kaksinkamppailuna, jota selostettiin nyrkkeilyotteluna.

Haastattelun julkaisupaikka. Haastateltavalla on lähtökohtaisesti oikeus tietää lausumiensa julkaisuväline ja jos haastattelua voidaan käyttää useissa tiedotusvälineissä. Haastattelua ei saisi julkaista ilman haastatellun lupaa muualla kuin alun perin tarkoitettussa mediassa, koska julkaisufoorumilla voi olla hyvinkin suuri merkitys haastatellun medianäkyvyyden luonteeseen. Lehtien sisällöt ja yleisöt voivat vaihdella esimerkiksi perhelehdissä, miestenlehdissä ja rikoslehdissä. Tulevaa julkaisupaikkaa ei kuitenkaan välttämättä tiedetä varmuudella ennakolta. Varsinkaan useille toimeksiantajille työskentelevät freelancerit eivät pysty varmistamaan juttujensa julkaisupaikkaa haastateltaville. Pelkkä toimittajan ja haastateltavan välinen sopimus julkaisemisesta ei aina riitä, vaan myös toimituksella on sananvalta asiassa. Neuvosto ei useinkaan voi arvioida, mitä julkaisemisesta on haastattelutilanteessa tosiasiasa sovitettu.

7189/AL/19. Erikoislehden juttu julkaistiin myös iltapäivälehdessä. Lehti rikkoi hyvää journalistista tapaa, kun se ei ollut kertonut kantelijalle jutunvaihtojärjestelyistään ja siitä, että hänen haastattelunsa voitiin julkaista useissa eri välineissä. JSN:n mukaan julkaisupaikasta kertominen voi olla haastateltavalle tärkeää tietoa, jotta hän voisi arvioida, millaisessa tiedotusvälineessä haluaa esiintyä ja millaiselle kohderyhmälle haastattelussa puhua. Neuvoston mukana kantelijan ei voinut olettaa tietävän lehtien omista vaihtojärjestelyistä haastattelua antaessaan.

6320/YLE/16. Haastateltavan voitiin media-alan ammattilaisena olettaa tuntevan journalistisia käytäntöjä ja ymmärtävän, että toimituksella oli käytössään useampia jakelukanavia. Radiotoimitus oli tehnyt ennakouutisen radion keskusteluohjelmasta, johon haastateltu oli osallistunut.

1439/SL/88. Freelance-toimittaja rikkoi hyvää lehtimiestapaa, kun hän oli jättänyt kertomatta haastateltavalleen jutun alkuperäisen julkaisupaikan muutoksesta. Haastattelun julkaisut sanomalehti ei syyllistynyt laiminlyöntiin, koska sillä ei ollut perusteita epäillä suostumuksen puuttumista.

Jutun aihe ja sävy. Haastateltavalla on oikeus tietää suunnitellun jutun aihe, mutta toimittajan ei edellytetä kertovan hänelle ennakolta tulevia kysymyksiä. Niihin ei ole tarvetta ”hirttäytyä”, koska haastateltavan vastaukset usein synnyttävät juttuun uusia näkökohtia ja tarvetta tarkentaville lisäkysymyksille. Sovitusta aihealueesta poikkeamisesta voi kuitenkin syntyä ongelmia, jos esimerkiksi poliitikon julkisesta toiminnasta sovitettu haastattelu laajennetaankin käsittelemään hänen yksityiselämänsä.

1636/SL/90. Väärinkäsitysten välttämiseksi haastateltavalle olisi pitänyt selvittää tarkemmin, millaista lausuntoa häneltä halutaan. Hyvää journalistista tapaa ei rikottu, koska kysymysten perusteella kantelijan olisi pitänyt ymmärtää haastattelun tarkoitus. Hän ei ollut väittänyt virheelliseksi antamaansa yleisluonteista lausuntoa, eikä sen julkaiseminen haastatteluna ollut hänelle myöskään kielteistä.

5148/SL/13. Yrityksen toimitusjohtajana toimineen kantelijan olisi pitänyt ymmärtää toimittajan tarkoitus tehdä hänestä juttua. Myös haastattelun nauhoitteesta kävi selvästi ilmi toimittajan tavoite hankkia haastateltavalta vahvistusta jutussa käsitellyn yrityksen yhteistoimintaneuvotteluista.

3416/AL/04. Toimittajan esittäytymisen jälkeen kantelijan olisi pitänyt tunnistaa olevansa haastateltavana ja se, että hänen vastauksensa voitaisiin julkaista jutussa ilman sitä koskenutta erillistä mainintaa.

Haastattelun suunnitellulle etenemiselle voi syntyä ongelmia, jos haastateltava haluaa muuttaa keskustelun aiheen itselle mieluisammaksi. Jutun alkuperäinen luonne ja sävy voivat vaihtua merkittävästi, jos toimittaja ei määrätietoisesti puutu haastateltavan yksinpuheluun ja palaa alunperin kysymäänsä asiaan. Myös haastateltava voi keskeyttää käynnistyneen haastattelunsa. Kieltäytymisen painoarvo kuitenkin heikkenee, jos hän kaikesta huolimatta kuitenkin jatkaa toimittajan kysymyksiin vastaamista. Haastateltava voi tarvittaessa kuitenkin korostaa tärkeitä pitämiään näkökohtia.

5387/YLE/13. Kantelijan mielestä hän ei ollut saanut esiintyä kutsutussa asiantuntijaroolissaan suorassa tv-keskustelussa. JSN:n mukaan lähetyksen aikana hänelle oli kuitenkin esitetty useita kysymyksiä, joihin hän olisi voinut myös vastata haluamassaan roolissa. Osallistujille toimitetun käsikirjoitusluonnoksen mukaan ohjelman rakenne ja sisältö eivät olleet juurikaan muuttuneet alunperin suunnitellusta.

2918/YLE/00. Neuvosto ei voinut arvioida, mitä osapuolten välillä tosiasiallisesti oli keskusteltu haastattelun keskeyttämisestä. Kantelijan mukaan toimittaja oli suostunut katkaisemaan haastattelun hänen niin halutessaan, mutta toimituksen mukaan keskeyttämisestä ei ollut sovittu mitään. Television ajankohtaisohjelmaan oli sisällytynyt jakso, jossa haastateltu tutkija oli jäänyt miettimään kymmeneksi sekunniksi sopivaa vastausta ja jatkanut vastaustaan toimittajan jatkokysymyksen jälkeen. Hyvää journalistista tapaa ei rikottu, koska haastattelun esittäminen leikkaamattomana ei ollut heikentänyt katsojan luottamusta kantelijan asiantuntevuuteen, eikä miettimistaukoa ollut näytetty loukkaavassa tarkoituksessa.

Suullisen haastattelun sijasta haastateltavat saattavat haluta vastata vain kirjallisesti toimittajien esittämiin, valmiisiin kysymyksiin. Näin he voisivat jo ennakoita rajata jälkeensä varomattomiksi osoittautuvia sanomisiaan. Lausumien keskinäiset yhteydet saattavat kuitenkin jäädä irrallisiksi ja haastattelun kokonaiskuva vaillinaiseksi, jos toimittajat eivät voi tarkentaa lisäkysymyksillä saamiaan vastauksia. Haastattelun kirjallista toteutusta ei voida kuitenkaan kieltää, jos kysymyksiin vastaaja on pystytty varmistamaan. Myös puhelimitse tai kasvokkain tapahtuvassa haastattelussa vastaajan henkilöllisyyden varmistaminen voi olla tärkeää.

2511/SL/97. Lehti ei rikkonut hyvää journalistista tapaa, kun jutussa kerrottiin haastattelun poikkeuksellisesta toteutuksesta. Jutussa oli julkaistu Venäjän

presidentin Boris Jeltsinin lähettämät vastaukset toimittajan kirjallisesti toimittamiin kysymyksiin.

3599B/YLE/06. JSN:n mielestä jutun toteuttaminen olisi edellyttänyt haastateltujen perusteellisempaa samanaikaista kuulemista sen sijaan, että jutussa julkaistiin pelkästään heidän sähköpostilla lähettämänsä vastaukset. Juttu käsitteli suomalaisten ja neuvostoliittolaisten poliitikkojen keskinäisiä yhteyksiä 1986. Eriävän mielipiteen mukaan jutussa ei rikottu hyvää journalistista tapaa. Sähköpostilla voitiin korvata suullinen haastattelu, vaikka pääministeri olisikin ollut halukas osallistumaan ohjelmaan.

Televisiossa on tyypillistä käyttää myös aiemmin taltioituja aineistoja. Väärinkäsitysten välttämiseksi tästä olisi kuitenkin kerrottava katsojille riittävän selvästi, kun aineistoja valmistellaan esityskuntoon. Haastatellun antamat vastaukset eivät saisi synnyttää harhanjohtavaa kuvaa siitä, mihin kysymyksiin hän oli tosiasiaa vastannut.

1007/MTV/83. Toimituksen menettely johti huomautukseen, kun eri aineistot yhdistely toisiinsa oli synnyttänyt tv-jutun katsojille virheellinen käsitys haastatteluosuuden yhteydestä edeltävässä juonossa selostettuun tapahtumaan. Lisäksi haastattelun vastausrepliikki oli julkaistu välittömästi sellaisen toimittajan kysymyksen jälkeen, johon se ei ollut alun perin kuulunut.

Harhauttava haastattelu. Toimittajan on tavallisesti hankittava juttunsa tiedot avoimesti niin, että hänet voidaan tunnistaa työtään tekeväksi toimittajaksi. Journalistin ohjeiden mukaan tietoja voidaan kuitenkin hankkia ja haastattelu toteuttaa tavallisuudesta poikkeavilla keinoilla, jos kyse on yhteiskunnallisesti merkittävästä asiasta, jota ei voida selvittää muulla tavoin. Tavallisuudesta poikkeava tiedonhankinta edellyttää näin ollen erityisiä perusteita, vaikka jutun perusteella tietojen alkuperästä ei olisikaan syntynyt harhaanjohtavaa mielikuvaa eikä jutussa olisi olennaisia asiavirheitä. Haastateltava ei voi kuitenkaan tarkastaa lausumiaan, jos hän ei ole tiennyt puhuneensa toimittajalle.

8305/UL/22. Ammattinsa kertomatta jättänyt toimittaja soitti pysäköinninvalvontayrityksen asiakaspalveluun selvittääkseen, mihin yrityksen omia valvonta-autoja voidaan pysäköidä. Jutussa siteerattiin haastateltua asiakaspalvelijaa, mutta ei mainittu hänen nimeään. Lehti rikkoi hyvää journalistia tapaa, kun haastateltavan oikeudet eivät olleet toteutuneet eikä poikkeukselliselle tiedonhankintatavalle ollut riittäviä perusteita.

Haastattelun eettiset ongelmat liittyvät usein toimittajan henkilöllisyyden kätkemiseen ja muuhun henkilölähteen harhauttamiseen. Ammattinsa ja tarkoituksensa salaava toimittaja voi päästä läheisempään vuorovaikutukseen kuin mihin lähde olisi halukas, jos olisi tunnistanut kysyjän toimittajaksi. Lähde saattaa myös kertoa avoimemmin kysytyistä asioista, jos toimittaja onnistuu manipuloimaan keskustelua esimerkiksi liioittelemalla omaa tietämystään selvitetävästä asiasta. Tietojen arveluttavan ”vuotamisen” sijasta lähde voi tällöin kokea vain vahvistavansa toimittajan muka muutenkin jo tietämiä asioita.

”Passiivista” valehenkilöllisyyttä käyttävä toimittaja ei paljasta oma-aloitteisesti ammattiaan tai tarkoituksensa, mutta on valmis ne kertomaan erikseen kysyttäessä. Vastaavasti ”aktiivista” valehenkilöllisyyttä käyttävä toimittaja on valmis harhauttamaan lähettä myös tälle valehtelemalla. Aktiivinen vaihtoehto on alttiimpi kritiikille ja edellyttää erityisen uskottavia perusteita yleisön tiedontarpeelle. Valehenkilöllisyyden käyttäminen ei sellaisenaan ole lainvastaista, jos kyse ei ole identiteettivarkauksesta, johon samanaikaisesti liittyy taloudellista tai muuta petosta. Lainvastaista on kuitenkin virkavallan anastus viranomaiseksi tekeytymällä.

Poikkeuksellisten menetelmien käytön tekee ymmärrettäväksi jutun kohteen halukkuus vaieta itselle kiusallisista asioista ja pyrkiä estämään niiden julkistaminen. Myöskään ulkopuoliset lähteet eivät välttämättä halua kertoa kohteesta kiusallisia tietoja edes luvatus lähdesuojan turvin.

Toimittajan harhauttavia toimintoja on usein kritisoitu yksityisyyden loukkaamisena ja edellytetyn hienotunteisen käsittelyn laiminlyöntinä. Epätavanomaisten menetelmien käyttämisessä on oltava erityistä huolellinen onnettomuuden uhrien kohtelussa. Haastateltavien on saatava tietää, kenelle he kertovat omista kokemuksistaan.

3953/SL/08. Onnettomuuden uhri saattoi sekoittaa lääkäripuolisensa kanssa sairaalassa liikkuneen ja häneltä tietoja kyselleen toimittajan sairaalan henkilökuntaan. Neuvostolta huomautuksen saanut lehti ei voinut väistää vastuutaan arveluttavassa tietojen hankkimisessa, vaikka olikin tarjonnut kantelijalle korvausta aiheuttamastaan ikävästä julkisuudesta.

Epätavanomaisten menetelmien käyttäminen on kuitenkin suhteutettava jutun tavoitteisiin. Ratkaisevaa on selvitettävien tietojen yleisempi merkitys ja kytkeminen yhteiskunnallisesti tärkeään asiaan. Juttu voi liittyä esimerkiksi viranomaisien toiminnan arviointiin tai kaupallisten palvelujen toimivuuteen. Yhteiskunnallisesti merkittävien tietojen määrittäminen voi olla jossain määrin monitulkintaista. ²

4709/SL/11. Lehti rikkoi hyvää journalistista tapaa, kun potilaan sairaustietojen kertomisella ei ollut olennaista yhteiskunnallista merkitystä, eikä toimituksella ollut myöskään perusteita poikkeukselliseen tiedonhankintaan. Jutussa kerrottiin sairaalan vahvistaneen julkisuuden henkilön asiakkuuden, kun toimittaja oli kysynyt asiasta puhelinvaihteelta. JSN:n mielestä tarkoituksensa salanneen toimittajan olisi pitänyt esittäytyä ja kertoa syynsä tietojen hankkimiselle.

6933/YLE/18. Suljetun Facebook-ryhmän keskusteluista raportoineen toimittajan ei tarvinnut JSN:n mukaan kertoa ammattiaan, kun jutun aihe oli yhteiskunnallisesti merkittävä ja kannelleilla keskustelijoilla oli keskeinen ammatillisen toimijan rooli käsitellyssä aiheessa. Keskustelut olivat koskeneet erityyppisten terveystuotteiden ja hopeaveden markkinointia.

Epätavanomaisten keinojen suunnittelussa voidaan puntaroida keskenään keinojen aiheuttamia ongelmia ja hankittavien tietojen hyödyllisyyttä. Yhteiskunnallisesti tärkeää asiaa selvittävälle toimittajalle epätavanomaisten keinojen käyttämistä voidaan pitää jopa velvollisuutena, jos selvittäminen

tavanomaisilla menetelmillä ei onnistu tai jää puutteelliseksi. Ongelmia voi syntyä, jos epätavanomaisia keinoja ei edes harkita, vaikka selvittävän asian tärkeys ja yleisön tiedontarve sitä vahvasti edellyttäisivät.

Epätavanomaisten menetelmien käyttökelpoisuus ja hyöty edellyttävät lisäksi jonkintasoista etukäteisvarmistusta. Asiassa on esimerkiksi arvioitava, kuinka todennäköistä tai ylipäätään edes mahdollista on selvittää asiaa avoimesti toimimalla. Epätavanomaisia keinoja ei saisi kuitenkaan käyttää sen perusteella, että niillä vain helpotettaisiin toimittajan työtä.

Oma eettinen kysymyksensä on, missä määrin epätavanomaiset keinot voivat pyhittää jutun eettiset tavoitteet ja millä edellytyksillä ja kuinka pitkälle epätavanomaisia keinoja käyttävä toimittaja voi edetä ilman että hän samalla karsisi henkilölähteensä oikeuksia. Harhauttavalla toiminnalla voidaan joka tapauksessa heikentää tietolähteen luottamusta.

Voidakseen vakuuttua käytettyjen keinojen tarpeellisuudesta yleisön on saatava arvioida toimittajan tekemiä valintoja ja yhteistyötä henkilölähteiden kanssa. Esimerkiksi jutun kohteen joutuminen ”kohtuuttomaan asemaan” ei ole yksiselitteistä. Vaikka juttu olisikin hänelle itselleen ongelmallinen, jutun kertomat tiedot voivat olla tärkeitä yleisölle.

Julkisen sanan neuvoston mielestä tiedonhankinnan epäselvyydet vähenisivät, jos toimitukset kertoisivat ja perustelisivat tarkemmin omat valintansa. Niitä koskevat kuvaukset olisivat tärkeitä arvioitaessa henkilölähteiden hyväksyttävää kohtelua jutussa. Pystyäkseen kommentoimaan itseään koskevia tietoja, jutun kohteen on tärkeää saada myös tietää, kuinka ne on hankittu. Tarvittaessa toimituksen on pystyttävä perustelemaan myös tavanomaisten keinojen riittämättömyys.

5077/YLE/12. Kyse oli ollut yhteiskunnallisesti merkittävästä asiasta toimittajan testatessa sairauslomien myöntämistä. Lääkärin vastaanotolla vaivojaan valittanut toimittaja oli esiintynyt omalla nimellään, mutta ei ollut kertonut tekevänsä juttua. Katsojille kerrottiin testin toteutus, mutta ei perusteltu sitä erikseen. JSN piti laiminlyöntiä vähäisenä, kun lääkärin nimiä ei kerrottu ohjelmassa. Menettely oli perusteltua, vaikka JSN totesikin, että lääkärin haastattelemisen ja hänen toimintansa testaaminen ovat kaksi eri asiaa.

4224/YLE/09. Toimittaja oli tehnyt poliisille tutkintapyynnön pikavippiyritysten mahdollisesta syylistymisestä koronkiskontaan. Juttu toteutettiin hyvän journalistisen tavan mukaisesti, kun yleisölle oli kerrottu tutkintapyynnöstä jutussa. Vaikka JSN piti viranomaiselle osoitettua pyyntöä poikkeuksellisenä menetelmänä, sitä voitiin käyttää, jos yhteiskunnallisesti merkittävän ilmiön lainmukaisuutta ei voida selvittää muulla tavoin.

1469/PR/88. JSN:n mukaan paikallisradio ei pystynyt perustelemaan uskottavasti, että se ei olisi voinut hankkia juttunsa tietoja avoimesti toimimalla. Asbestipölyn esiintymistä sairaalassa selvittänyt toimittaja oli käynyt tarkastamassa sairaalan tiloja luvatta yhdessä työsuojelutarkastajan kanssa, jonka toimialueeseen kyseinen sairaala ei ollut kuitenkaan kuulunut. Sairaalan omia edustajia ei ollut osallistunut vierailuun.

3628AB/AL/06. Poikkeukselliset tiedonhankinnan keinot voitiin hyväksyä, koska asiaa ei olisi voinut selvittää muulla tavoin. Juttu tarkasteli sosiaaliturvien väärinkäyttöä ja asiakkaiden kohtelua virastoissa. Toimittaja oli halunnut selvittää väärän henkilöllisyytensä turvin, kuinka herkästi sosiaalitoimistot myöntävät toimeentulotukia. Selvitettyt asiat olivat JSN:n mielestä yhteiskunnallisesti tärkeitä, ja tietojen hankkimista voitiin perustella epätavanomaisilla keinoilla. Saamansa tuet toimittaja palautti selitysten kera ja luonnehti saamansa kohtelua ilman virkamiesten tunnustetietoja. JSN piti myös tiedonhankinnan kohteiden nimettömyyttä tärkeänä, jotta he eivät olisi joutuneet jutun takia kohtuuttomaan asemaan.

Tietolähteen suoja

Oikeudellinen suoja. Journalismilla on tärkeä tehtävä valvoa yhteiskunnallista vallankäyttöä ja kertoa havaitsemistaan epäkohdista. Näitä koskevia arkaluonteisia tietoja toimittajat hankkivat usein nimettömiksi jääviltä henkilölähteiltään. Anonyymilähteelle myönnetty tietolähteen suoja on erityisen tärkeä menettely sananvapauden toteuttamisessa. Sananvapauslain mukaan yleisön saataville toimitetun viestin laatijalla, julkaisijalla ja ohjelmatoiminnan harjoittajalla on oikeus olla ilmaisematta, mistä julkaistut tiedot ovat peräisin. Tietolähteen suoja koskee myös nimetöntä jutun kirjoittajaa ja muita tiedotusvälineen palveluksessa olevia tai olleita. Myös Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on korostanut sananvapautta koskevissa ratkaisuisaan toimittajien oikeutta nimettömiin lähteisiin.

Myös oikeudessa todistajana kuultavalla journalistilla on oikeus kieltäytyä kertomasta julkaistun juttunsa tietolähdettä. Lähdesuoja antaa mahdollisuuden jättää vastaamatta kaikkiin mahdollisiin lähdehenkilöitä sivuaviin kysymyksiin, jos niistä ei voida kertoa paljastamatta jutun laatijaa tai tietolähdettä. Kuultava henkilö voi itse arvioida lähteen paljastumisen mahdollisuutta.³

Eettinen suoja. Journalistin ohjeiden perusteella toimittajalla on paitsi oikeus myös velvollisuus salata luottamuksellisesti tietoja antaneen lähteen henkilöllisyys, vaikka lähteen paljastaminen ei sellaisenaan olisikaan lainvastaista. Lähdesuojaa koskevissa ratkaisuisaan JSN on arvioinut erityisesti sitä, kuinka riittävästi toimitus on huolehtinut myöntämästään lähdesuojasta, kuinka tarpeellinen lähteen nimettömyys on ollut aiheen käsittelemiseksi ja kuinka huolellisesti lähteen kertomista tiedoista on varmistuttu. Hankittujen tietojen edellytetään lisäksi olevan yhteiskunnallisesti merkittäviä. Toimituksen on arvioitava jo ennakolta, millaisia tietoja henkilölähteeltä on mahdollista hankkia. Suojan myöntäminen pelkästään lähteen esittämän pyynnön perusteella voi olla arveluttavaa, koska lähde saattaa olla epäluotettava tai osallinen jutussa käsiteltävään ongelmaan.

JSN:n on vaikea arvioida lähdesuojan kattavuutta, jos suojasta sopimisesta ei ole vakuuttavaa näyttöä. Toimittajan onkin varmistuttava erityisesti siitä, että tietolähde on ymmärtänyt suojaansa koskevan sopimuksen ja että osapuolilla on riittävä yhteisymmärrys suojan tulkinnasta ja laajuudesta.

5660/TV/14. Toimitus ei ollut rikkonut lähdesuojaa, kun siitä ei ollut sovittu tai olisi edes pystytty sopimaan. Jutunteossa kerran hyödynnetty henkilölähde oli jäänyt tuntemattomaksi myös toimitukselle itselleen. Neuvoston mielestä molempia osapuolia sitovaksi sopimukseksi ei voinut tulkita pelkästään toimittajan puhelinkeskustelunsa aikana lähteelle antamaa yleisluontoista lupautusta siitä, että toimitus suhtautuisi vakavasti myöntämäänsä lähdesuojaan. Toimituksen yhteistyö henkilölähteen kanssa oli käynnistynyt tämän kertomasta vihjeestä, josta julkaistiin uutinen, kun saadut tiedot oli varmistettu. Lähde oli yrittänyt myöhemmin myydä luottamuksellisia tietoja toisesta tapauksesta. Journalistisen päätösvaltansa puitteissa toimitus saattoi kertoa lähteen rahastusyrytyksestä.

6737/SL/17. JSN ei pystynyt päättelemään, kuinka selvästi toimitus oli sopinut rooliasuisen kantelijan kanssa etukäteen, että häntä ei olisi tunnistettu jutussa. Kauppakeskuksessa esiintyneen joulupukin henkilöllisyys oli kuitenkin paljastunut jutun lehtikuvasta.

Anonyymi haastateltava. Jutun julkaiseminen ei sinällään edellytä käytettyjen henkilölähteiden yksilöimistä. Nimettömän lähteen laajuutta ja tietojen sisältöä on kuitenkin arvioitava tarkasti jo ennakolta, jotta jutun liialliset yksityiskohdat eivät paljastaisi lähdeä. Anonyymilähde saatetaan tunnistaa esimerkiksi ainutkertaisen tilanteen tai toisiinsa yhdistettyjen yksittäisten tietojen pohjalta. Toimituksen onkin arvioitava erikseen lähteen vastuuta omista sanomista, kun kaikkia mahdollisia ongelmia ei voida ennakoita. ⁴

6221/SL/16. Lehti rikkoi hyvää journalistista tapaa, kun juttuun sisältyi runsaasti tunnistetietoja nimettömästä lähteestä ja hänen läheisistään. Vaikka lähteen koko nimeä ei mainittukaan jutussa, hänet voitiin tunnistaa paikkakunnalla. Omista kokemuksistaan alkoholistin perheenjäsenenä kertonut lähde oli suostunut haastateltavaksi, koska oli ymmärtänyt, ettei häntä tunnisteta jutussa.

3670/SL/06. Urheilutapahtumaan liittyvää prostituutiota käsitellyt juttu rikkoi hyvää journalistista tapaa, kun nimetön lähde paljastui. Lehti oli pyrkinyt suojaamaan haastattelemiaan anonyymilähteitä pyytämällä heiltä jutussa käytettävät nimimerkit ja muokkaamalla heidän kasvonsa lehtikuvissa tunnistamattomiksi. Oman sukunimensä, lempinimensä ja asuinpaikkansa kertonut kantelija voitiin kuitenkin tunnistaa, kun hän ei ollut ymmärtänyt kertomiensa tietojen käyttötarkoitusta.

EIT 8.2.2011. Kun kerrottujen tietojen suojaamiselle oli ollut pakottava tarve, toimitus ei voinut perustella sananvapaudella ja yleisön tiedontarpeella salassa pidettäviksi määrättyjen tietojen paljastamista jutussa. Haastateltu oli esiintynyt kasvoillaan ja etunimellään seksuaalirikoksesta tuomittuna isänä tv-jutussa, jossa käsiteltiin huoltoriitoihin liittyviä inestiväitteitä ja niiden viranomaistutkimusta. Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen mukaan jutun ongelmana oli paljastava esitystapa, vaikka juttuun olikin sisältynyt tärkeitä yleisiä merkitystä ja mielenkiintoa koskevia kysymyksiä. Ohjelman merkitys, uskottavuus tai journalistinen sanoma eivät olisi olennaisesti vaarantuneet, vaikka haastateltava olisi esiintynyt tunnistamattomana.

Lainsäädännössä tai Journalistin ohjeissa ei määritetä tarkemmin, kuka tai ketkä voivat päättää lähdesuojasta toimituksen puolesta. Juttua tekevän toimittajan lisäksi välineen vastaavan päätoimittajan olisi pystyttävä arvioimaan ainakin jossain määrin suunnitellun anonyymilähteen luotettavuutta. Oma eettinen pohdintansa liittyy siihen, voidaanko sovittu lähdesuoja jossakin

tilanteessa perua, esimerkiksi lähteen kuoltua tai jos hän on vääristellyt kertomiaan tietoja ja rikkonut näin toimituksen luottamuksen. Joka tapauksessa ongelmien paljastuminen nakertaa toimitustyön luotettavuutta, koska tietojen paikkansapitävyys on edellytys, että yleisö hyväksyy nimettömien lähteiden käyttämisen.

Samanaikainen kuuleminen

Kuulemisen edellytykset. Haastateltavien ohella jutuissa saatetaan käsitellä nimettyjä henkilöitä tai tahoja, joihin toimitus ei ole ollut yhteydessä ja jotka näin ollen eivät ole pystyneet varautumaan tulevaan mediajulkisuuteensa. Journalistin ohjeiden mukaan erittäin kielteiseen julkisuuteen asetetuille henkilöille tai tahoille onkin tarjottava mahdollisuus kommentoida itseensä kohdistuvia väitteitä jo julkaistavan jutun yhteydessä. Samanaikaisella kuulemisella pyritään vähentämään asian yksipuolista käsittelyä ja välttämään ”selkään puukottamista”. Käsitellyn asian myöhempi tarkastelu ei useinkaan lievennä jutun kohteelle aiheutuneita ongelmia.

Sananvapauslaki ei edellytä jutun kohteen samanaikaista kuulemistä, vaan tämän oikeusturva perustuu jutun julkaisemisen jälkeiseen *vastineeseen*, johon ovat oikeutettuja vain luonnolliset henkilöt. Myös Journalistin ohjeiden perusteella jutussa käsiteltyä kohdetta voidaan kuulla jälkikäteen tai julkaista kohteen oma kannanotto, mikäli syntynyt julkisuus ei ole ollut tälle erittäin kielteistä. Tulkinnanvaraista kuitenkin on, milloin kyse on ollut ”tavanomaisen” kielteisen julkisuuden sijasta erittäin kielteisestä julkisuudesta. Kohteen kuuleminen olisi kuitenkin toivottavaa myös kiistanalaisessa tilanteessa.

JSN arvioi samanaikaisen kuulemisen tarvetta sen pohjalta, kuinka voimakasta esitetty kritiikki on ollut ja kuinka hyvin toimitus on perustellut menettelyään. Merkitystä on kritisoidun henkilön yhteiskunnallisella asemalla ja aiemmalla julkisuudella. Samanaikaisen kuulemisen edellytyksiin vaikuttaa myös se, onko syntynyt julkisuus liittynyt uuteen asiaan vai siitä käytävään jatkokeskusteluun. Jos samanaikaisen kuulemisen sijasta jutussa siteerataan henkilön aiemmin julkisuudessa esittämiä lausuntoja, niillä on oltava selkeä yhteys jutun ajankohtaiseen aiheeseen. Kuulemisoikeus kohdistuu lähtökohtaisesti kuitenkin yksittäiseen juttuun, eikä henkilön aiempiin puheenvuoroihin. Uudella jutulla on eri yleisö, joka ei välttämättä tiedä hänen aiemmista näkemyksistään, muista lausuntojen sisältöjä tai osaa yhdistää niitä parhaillaan käsiteltävään asiaan.

6496/AL/17. Kantelijan kuuleminen uudestaan ei ollut JSN:n mukaan välttämätöntä, kun häntä oli haastateltu samasta asiasta jo aiemmin toisessa jutussa. Jatkojutussa kommentoitiin aiempaa uutista, jonka mukaan asianajaja oli vapautettu tehtävästään oikeudenkäynnin avaintodistajan asianajajana.

3106/IL/01. Virinnyt jatkokeskustelu ei edellyttänyt jutun alkuperäisen lähteen samanaikaista kuulemistä. Lehti käsitteli kolmessa jutussa asukasyhdistyksen

tavoitteita ja toimenpiteitä kaupungin asemakaava-asiassa. Yhdistyksen puheenjohtajaa haastateltiin ensimmäisessä jutussa, ja aiheen käsittelyä jatkettiin lehden pääkirjoituksessa. Tätä seurannut puheenvuorokirjoitus oli ollut kannanotto yhdistyksen verkkosivuillaan julkaisemaan kirjoitukseen.

8045/YLE/22. Toimitus rikkoi hyvää journalistista tapaa, kun se oli kuullut kantelijaa jutun yhteydessä vain rajatusti ja eri näkökulmasta kuin mikä kannellussa ohjelmassa oli ollut keskeistä. Haastateltavalle oli kerrottu ennakolta hänen lausumiensa asiayhteydestä, mutta hän ei saanut kommentoida toimintaansa kohdistettua vakavaa epäilyä. JSN:n mielestä kantelijan rajattu kuuleminen ei riittänyt, kun häneltä ei missään vaiheessa kysytty ohjelmassa esitetyistä väitteistä, ja ohjelmassa kerrottu kantelijan kommentti oli ollut vastaus eri kysymykseen. Neuvoston mielestä toimituksen olisi pitänyt vähintäänkin täydentää kantelijan kuulemista hänen toimittamalla omalla kannanotolla. Jutussa kerrottiin joidenkin yhdistysten ja säätiöiden käyttävän eettisesti arveluttavia keinoja saadakseen testamenttilahjoituksia.

Erittäin kielteinen julkisuus ja tätä kautta oikeus samanaikaiseen kuulemiseen liittyy usein jutussa käsitellyn henkilön kunniansuojaan ja ammattitaidon arvosteluun. Tavanomaisen poliittisen toiminnan arviointi ei pääsääntöisesti synnytä oikeutta samanaikaiseen kuulemiseen edes nimeltä mainitulle henkilölle. Vastaavanlainen rajoitus koskee myös muuta yhteiskunnallista arviointia, mielipiteen ilmaisemista ja kulttuurikritiikkiä. Henkilön samanaikainen kuuleminen edellyttää hänen yksilöityä arvostelua ja hänestä esitettyjä konkreettisia väitteitä. Lisäksi samanaikainen kuuleminen on rajattu koskemaan vain jutussa käsiteltyä henkilöä.

7721/PL/21. Mielipidekirjoituksessa arvostellun kirkkoherran kuuleminen ei ollut tarpeellista, koska hänen oli vallankäyttäjän roolissaan siedettävä voimakasta arvostelua. Aseman perusteella myöskään hänen vakaumustaan ei kyseenalaistettu loukkaavasti. Tulkinta kirkkoherran arvomaailmasta voitiin ymmärtää kirjoittajan henkilökohtaisiksi mielipiteiksi.

2983/SL/01. Esitetty kritiikki oli kohdistunut instituutioon, eikä lehden menettely edellyttänyt käsitelystä asiasta vastaavan kantelijan samanaikaista kuulemista.

3991/YLE/08. Jutun kritiikki Suomen tulevista thaimaalaisista marjanpoimijoista oli yleisluontoista yhteenvetoa heidän kokemuksistaan, eikä se ollut kohdistunut selkeästi yksittäiseen marjayritykseen.

2136/SL/94. Kaupunginvaltuutetun olisi pitänyt saada mahdollisuus selitykseen jutussa, jossa oli kerrottu hänen tulevasta syyteestään. Valtuutetun nimi voitiin kuitenkin julkaista, kun syyte liittyi hänen poliittiseen toimintaansa ja luottamusasemaansa.

4689/SL/11. Esimiehen kuuleminen alaisena toiminutta kantelijaa käsitelleessä jutussa ei poistanut toimituksen velvoitetta myös kantelijan kuulemiseksi. Tämä joutui jutun seurauksena erittäin kielteiseen julkisuuteen ja olisi ollut täten oikeutettu vastaamaan samassa yhteydessä itseensä kohdistuneisiin syytöksiin.

Kohteen tavoittaminen. Toimitus ei aina edes yritä tavoitella kritisoimaansa kohdetta. Kuulemisen eettisessä arvioinnissa on usein kyse yrittämisen aitoudesta, vaikka JSN ei määrittelekään tavoittelemiselle tarkempaa aikataulua

tai tapoja. Samanaikaisen kuulemisen merkitys korostuu, kun asiaa koskevat jatkojutut tai kohteen jälkikäteiset kannanotot eivät tavoita alkuperäiseen juttuun tutustuneita. Kuuleminen voi jäädä toteutumatta esimerkiksi toimitusten kiireiden ja uutiskilpailun seurauksena.

6414/AL/16. Lehti ei voinut perustella laiminlyöntiään kiireellä, kun julkaisuajankohdan myöhentäminen keskiyöstä olisi mahdollistanut samanaikaisen kuulemisen. JSN ei pitänyt tapauksessa riittävänä, että jutun kohteelle oli lähetetty öinen kommenttipyyntö sähköpostilla ja tekstiviestillä vain tuntia ennen verkkojutun julkaisemista. Jutussa ei myöskään perusteltu kommentin puuttumista. JSN:lle toimitus oli perustellut jutun pikaista julkaisemista aiheen yhteiskunnallisella merkittävyydellä ja kohteen mahdollisuudella kommentoida asiaa myöhemmin. Juttu oli liittynyt epäilyihin pääministerin vaikutusyrityksiin ns. *Ylegate*-tapauksessa ja myöhempiin keskusteluihin päätoimittajan altistumisesta ulkopuoliselle painostukselle. Jutun mahdollisimman pikainen uutisoiminen olisi ollut lehden mielestä perusteltua Yleisradion yhteiskunnallisen roolin perusteella.

8085/UL/22. Lehti rikkoi Journalistin ohjeita, kun se ei ollut aidosti pyrkinyt kuulemaan samanaikaisesti kantelijaa, joka joutui jutun takia erittäin kielteiseen julkisuuteen. Laiminlyöntiä ei korvannut myöskään jälkeempään julkaistu kantelijan haastattelu, joissa hän sai kiistää itseensä kohdistuneet väitteet. Alkuperäisen jutun sisältänyt lehden numero oli jaettu kaikkiin maakunnan talouksiin, mutta seuraava numero vain lehden varsinaisille tilaajille.

Neuvoston mukaan erittäin kielteiseen julkisuuteen joutuneen henkilön tai tahon kuuleminen vasta jälkikäteen soveltuu erityisen huonosti digiaikaan. Ajankohtaisten aiheiden käsittely verkossa vaatisi katkeamatonta uutisvirtaa eri lähteistä hankittavilla lisätiedoilla. Samanaikaisen kuulemisen pitäisi koskea näin ollen vain spesifejä asiaa koskevia uusia väitteitä. JSN:n tekemää tulkintaa samanaikaisen kuulemisen tarpeellisuudesta onkin arvosteltu media-alalla uutistoiminnan pysäyttämisenä.⁵

3093/”4”/02. Tv-juttu rikkoi hyvää journalistista tapaa, kun jutussa käsitellyt viranomaiset eivät olleet saaneet aidosti kommentoida itseensä kohdistuneita syytöksiä ja esittää omaa näkemystään kerrotusta tapahtumasta. Samanaikaisen kuulemisen laiminlyönnin seurauksena juttu antoi yksipuolisen kuvan selostetuista tapahtumista. Ohjelmassa oli esitetty tosiasioina väitteitä sosiaaliviranomaisten pahoinpitelystä ja virkavirheestä.

4902/R/12. Toimituksen olisi pitänyt hakea vahvistusta kertomalleen uutiselle tai jatkaa kohteen tavoittelua kommenttien saamiseksi. Radiokanavalla mainittiin tietoja, jotka saattoivat uutisen kohteen erittäin kielteiseen julkisuuteen, mutta jätettiin kertomatta, miten tiedot oli varmistettu tai oliko kantelijaa edes yritetty tavoittaa. JSN edellytti toimitukselta omaa aktiivisuutta, koska kyse oli ollut omasta uutisesta.

5137B/SL/13. Ulkomailla oleskellut kantelija oli jäänyt jutussa kuulematta, kun toimitus ei ollut löytänyt hänen yhteystietojaan. Kantelijan yhteiskunnallisen aseman perusteella hänen saamansa erittäin kielteinen julkisuus ei kuitenkaan ollut niin kohtuutonta, etteikö hän olisi voinut vastata siihen myöhemmin omalla kannanotolla.

Samanaikaisen kuulemisen ongelmat voivat johtua myös henkilön haluttomuudesta kommentoida itseään koskevaa asiaa. Jutun näkökulma voi

jäädä yksipuoliseksi, jos viranomaisen ei voi esimerkiksi vaitiolovelvollisuutensa takia kertoa asiakkaansa tapaukseen liittyviä salassapidettäviä tietoja. Mikään ei kuitenkaan estä viranomaista kommentoimasta asiaa yleisellä tasolla. Toimitus on vastuussa tätä koskevan mahdollisuuden tarjoamisesta, vaikka kommentoinnista kieltäytyminen ei estäkään jutun julkaisemista.

5463AB/SL/14. Huume poliisin edustajat eivät halunneet kommentoida salassapitovelvollisuutensa takia entisen työntekijänsä nimenä haastattelua poliisien työssään tekemistä rikoksista. "Pekan" kokemukset poliisin työstä ja hänen yleisluontoinen väitteensä siitä, että "kaikkihan siellä tekevät rikoksia" eivät velvoittaneet lehteä pyytämään kommenttia jokaiselta nykyiseltä tai entiseltä huume poliisilta.

2278/IL/95. Perhekodin toimintoja kyseenalaistanut lehti ei ollut ottanut riittävästi huomioon perhekodin luonnetta ja käsiteltävän asian arkaluonteisuutta. Viranomaisvelvoitteen perusteella perhekoti ei voinut selvittää yksityiskohtaisesti perhekodissa asuvien lasten olosuhteita ja elämää.

Tietopyynnöt toimitustyössä

Kirjalliset aineistot

Sananvapautta koskevaan perustuslakiin liittyy säädös, jonka mukaan viranomaisen hallussa olevat asiakirjat ja muut tallenteet ovat lähtökohtaisesti julkisia. Lisäksi jokaisella on oikeus saada tieto julkisesta asiakirjasta ja tallenteesta. Vastaavasti julkisuuslaissa (laki viranomaistoiminnan julkisuudesta (621/1999) tähdennetään tiedonsaannin oikeuksia ja viranomaisten velvoitetta toimia avoimesti ja tarjota kansalaisille mahdollisuus vaikuttaa julkisen vallan ja julkisten varojen käyttöön ja valvoa omia oikeuksia ja etuja.

Journalistisesti käyttökelpoinen menetelmä viranomaistietojen hankkimiseksi on toimittajien viranomaisille osoittama julkisuuslain mukainen tietopyyntö. Toimittajilla ja viranomaisilla on kuitenkin erilainen suhde näin pyydettyihin tietoihin. Viranomaiset laativat asiakirjoja ja säilyttävät saamiaan aineistoja omien tehtäviensä toteuttamiseksi, kun vastaavasti toimittajat tarvitsevat niitä omiin journalistisiin tarkoituksiin ja kertoakseen yleisölleen niiden sisällöstä. Viranomaiset eivät välttämättä tiedä pyydettyjen aineistojen lopullista käyttötarkoitusta, ja tietojen julkisuus saattaa olla heille yllätys.

Julkisuuslaki koskee kaikkea viranomaisen toimintaan liittyvää tietoa ja aineistoja. Kyse voi olla esimerkiksi yksittäistä tietoa koskevasta faktapyynnöstä, jota koskeva tieto voidaan antaa myös suullisesti. Tätä laajemmassa asiakirjapyynnössä luovutuksen kohteena on kopio viranomaisen hallussa olevasta kirjallisesta aineistosta. Jos pyydetty aineisto ei ole valmiina tai olemassa, kyse on viranomaiselle osoitetusta työpyynnöstä, jolloin pyydettyjä tietoja kerätään ja koostetaan erikseen luovutusta varten. Erityinen uudelleenkäyttöpyyntö koskee laajaa kokonaisuutta toisiinsa liittyvää dataa,

jolloin luovutettava aineisto on sähköinen kopio viranomaisen tietojärjestelmän tai rekisterin sisällöstä.

Asiakirjojen ja muiden tallenteiden julkisuutta voidaan kuitenkin rajoittaa erilaisista välttämättömistä syistä. Salassapidolle on lain 32 alakohdassa omat sisällölliset perusteensa. Lisäksi salassapidolle on erillisessä lainsäädännössä erikseen säädetyt perusteet ja määritellyt rajat. Kun salassapitoa on rajattu lainsäädännössä, viranomaisilla ei ole mahdollisuuksia harkinnanvaraisiin salailuperusteisiin. Viranomaiset voivat kuitenkin arvioida tietojen luovuttamisen seurauksia, jos julkisuus voisi estää suojattavien intressien toteuttamista tai aiheuttaa näille vahinkoa.

Lain julkisuusmyönteinen lähtökohta ei kuitenkaan takaa ongelmatonta viranomaistietojen saamista. Toimittajille on aiheutunut vaikeuksia hankkia tarvitsemiaan aineistoja tai saada viranomaisia edes vastaamaan tietopyyntöihinsä. Varsinkin valmistelua koskevien ja keskeneräisten asiakirjojen luovuttamisessa on ollut ongelmia.⁶

Toimitusten tekemissä tietopyynnöissä on ollut ongelmia sekä yhteydensaamisessa viranomaiseen että pyynnön käsittelyssä ja tietojen julkisuuden arvioinnissa. Viranomainen ei ole vastannut saamaansa tietopyyntöön tai pyyntö on jätetty kuittaamatta. Pynnön on nähty aiheuttavan kohtuutonta haittaa viranomaisen varsinaiselle toiminnalle ja "tähdellisemille" työtehtäville. Myös hallinnon palvelut ovat osoittautuneet puuteellisiksi. Viranhaltijoita on "kadonnut" kun tiedonhallinta ja luovutusoikeudet ovat henkilöityneet, eikä työtehtäviä ole delegoitu.

Yhteistyölle ongelmia ovat aiheuttaneet viranomaisten puutteellinen käsitys julkisuuslain vaatimuksista ja omasta julkisuusveloitteestaan. Pyydetyistä aineistoista ei ole haluttu erotella julkisia ja salassa pidettäviä sisältöjä, ja myös julkisten tietojen luovuttamisessa on viivytelty perusteettomasti. Tietopyytäjää ei ole aina opastettu täsmentämään tiedon tarvettaan. Viranomainen on saattanut epäillä tietopyynnön tarkoitusta ja on tästä syystä halunnut selvittää pyydettyjen tietojen käyttötarkoitusta voidakseen arvioida lähemmin niiden merkitystä ja journalistisen julkisuuden tarkoituksenmukaisuutta. Erityisiä ongelmia on aiheutunut tietopyynnöistä, joiden viranomaiset ovat tulkinneet koskevan omaa sisäistä toimintaansa. Tällöin pyynnöt eivät liittyisi julkisuuslain veloitteisiin, eikä viranomaisten tarvitsisi lähteä edes arvioimaan tietojen julkisuutta.

Pyydettyjen tietojen salassapitoa on tulkittu ylimalkaisesti viittaamalla ympäripyöreästi luovutuksen kieltävään lainkohtaan arvioimatta aineistokohtaisesti luovuttamisen ja salassapidon edellytyksiä. Pyydettyyn asiaan liittyviä julkisia tai edes olennaisia (liite)tietoja ei ole annettu, jos tietopyytäjää ei ole osannut niitä erikseen pyytää. "Varovaisuuskulttuuri" on vallinnut erityisesti yritystietojen kohdalla, siirtämällä niiden julkisuustulkinta hallinto-oikeuksien ratkaistavaksi. Vaikka hallinto-oikeus olisikin kumonnut viranomaisen salassapitopäätöksen, tietojen saaminen on joka tapauksessa ehtinyt viivästyä. Ongelmia on aiheutunut myös pyydettyjen aineistojen epämääräisestä

hinnoittelusta. Viranomaiset eivät ole erotelleet maksuttoman aineistoluovutuksen ja maksullisen selvitystyön osuutta tai pystyneet arvioimaan, mitä pyydettyjen tietojen luovuttaminen maksaisi kokonaisuudessaan.⁷

Myös eduskunnan oikeusasiamies on huomauttanut viranomaisia saamiensa tietopyyntöjen käsittelystä. Ongelmia on syntynyt ratkaisuelvoitteen laiminlyönnistä ja perusteettomasta tietojen luovuttamatta jättämisestä. Viranomaiset ovat myös viivytelleet kohtuuttomasti pyyntöihin vastaamisessa pitämättä yhteyttä tiedonpyytäjiin. Viranomaisten tiedonhallinta ja sisäiset järjestelyt ovat olleet puutteellisia. Tiedonpyytäjiä ei ole opastettu eikä kerrottu mahdollisuudesta valittaa kielteisestä päätöksestä. Myös eduskunnan oikeusmies onkin ymmärtänyt tietojen merkityksen uutisoinnissa ja toivonut viranomaisille erityistä ”ohituskaistaa” pyyntöihin vastaamiseksi.

Viranomaistietojen saamista on vaikeuttanut myös toimittajien puutteellinen tietämys julkisuusperiaatteesta ja viranomaisten sitä koskevista velvoitteista. Kun hektinen uutistyö ei ole jättänyt aikaa valittaa viranomaisten ratkaisusta toimittajat eivät ole useinkaan kyseenalaistaneet pyytämiensä tietojen salassapitoa.

Datapyynnöt

Julkisuuslaissa ei ole rajattu viranomaistietojen tallennusmuotoa. Nopea tietotekninen kehitys on tuonut uudenlaisia käytäntöjä toimitustyöhön, kun toimitukset ovat ryhtyneet hyödyntämään *datajournalismin* tarjoamia mahdollisuuksia. Sen käytännöt ovat yhä edelleen varsin harvinaisia toimitustyössä eikä niistä ole tehty tutkintapyyntöjä tai kanneltu Julkisen sanan neuvostolle. Ongelmia voi kuitenkin syntyä esimerkiksi yksityisyyden loukkauksista ja virheellisistä tiedoista. Yhdistelemällä taulukkolaskenta- tai tietokantaohjelmassa toisiinsa eri tarkoitusta varten tallennettua dataa, journalistit ovat pystyvät rakentamaan uudenlaisia tietojen kokonaisuuksia ja luomaan erilaisia näkökulmia käsittelemiinsä asioihin. Erityisessä uudelleenkäyttöpyyntöissä luovutettava aineisto voi olla sähköinen kopio viranomaisen tietojärjestelmän tai rekisterin sisällöstä.

Datan hyödyntäminen edellyttää toimittajalta tietynlaista ”datamaista ajattelutapaa”. Hänen on kehiteltävä juttuideoita, joissa voidaan hyödyntää suuria datamääriä. Data auttaa löytämään tarkasteltaville asioille esimerkiksi keskinäisiä riippuvuuksia, jotka eivät paljastuisi pelkästään irrallisella tarkastelulla. Asioista voidaan datan avulla hankkia numeraalista näyttöä ja kokonaiskuvaa sen sijaan, että niistä kerrotaisiin pelkkinä yksittäisinä ”tapauskertomuksina”. Datan analysoinnin tulokset auttavatkin suuntaamaan perinteisempää tiedonhankintaa esiin tulleiden yksityiskohtien tarkemmaksi selvittämiseksi.⁸

Datajutun lähde voi olla verkon avoin data, viranomaiselta tietopyynnöllä hankittu tietokanta- tai rekisteripohjainen data tai toimituksen itse valmistama

data-aineisto. Erityisesti viranomaisten avoin data on parantanut toimittajien mahdollisuuksia arvioida viranomaisten ratkaisujen perusteita ja vaihtoehtoisia ratkaisutapoja esimerkiksi vertailemalla viranomaisilta haettuja ja myönnettyjä lupia tai myönnettyjä ja evättyjä avustuksia. Jättäytyminen verkossa julkaistun avoimen datan varaan tuottaa kuitenkin erilaisia sisältöjä kuin jos toimittajat itse etsisivät dataa omiin tarpeisiinsa. Data-aineistoja koskevat uudelleenkäyttöpyynnöt ovat voineet tyrehtyä epämääräisiin maksullisiin "erityistehtäviin".⁹

Datajournalismin käytännöt eroavat monessa suhteessa perinteisemmästä journalismista. Vaihtelevuutta on sekä jutussa hyödynnettävien tietojen luonteessa, määrässä ja lähteissä että analysoinnin perusteissa ja tavassa (kuva 4).

PIIRRE	JOURNALISMI	DATAJOURNALISMI
TIEDON MÄÄRÄ	"inhimillinen"	"epäinhimillinen" big data
TIEDON LUONNE	laadullinen	määrällinen
ANALYSOINTITAPA	journalistinen luovuus ja ajattelu	matemaattinen tai muu tietokoneanalyysi
TIEDON LÄHDE	yksittäinen tieto, haastattelulausunto	tietokanta, rekisteri, tilasto
ANALYSOINNIN PERUSTE	yksittäiset tiedot, tietojen suhteet	laajat kokonaisuudet ja niiden riippuvuudet

Kuva 4. Perinteisen ja datajournalismin yleispiirteiden eroavaisuuksia.

Kuvaaminen ja äänittäminen

Kuvaaminen ja äänen tallentaminen ovat olennainen osa journalistista tiedonhankintaa. Journalistin ohjeiden mukaan julkisella paikalla tapahtuvaa toimintaa voidaan kuvata ja selostaa pääsääntöisesti ilman kuvattujen asianosaisten suostumusta. Julkisilla paikoilla liikkuvan on kuitenkin varauduttava käyttäytymisensä mahdolliseen tarkkailuun, vaikka yksityiselämän suoja on periaatteessa voimassa myös tällöin. Ihmisten oikeudeton tarkkailu tietyssä tilanteessa voi olla rikoslaissa kiellettyä salakatselua ja salakuuntelua.

Toimittaja on saattanut saada haltuunsa myös sellaisia tietoja, jotka eivät ole alun perin hänelle tarkoitettu. Toimittaja ei kuitenkaan syyllisty rikoslain mukaiseen viestintäsalaisuuden loukkaukseen, jos hän on saanut julkaistut tiedot viestinnän toiselta osapuolelta. Lain kohdan tarkoitus on suojella viestien ulkopuolista avaamista. Olennaista kuitenkin on, ettei saatujen viestien julkaisemisessa loukata tarkastellun henkilön yksityiselämää.

Salakatselu. Salakatselussa tarkkaillaan tai kuvataan oikeudettomasti kotirauhan suojaamalla alueella olevaa henkilöä teknisellä laitteella, kuten

kameralla tai kiikarilla. Kotirauha liittyy ihmisten yksityiseen elämään ja asumiseen, mutta suojaa myös ihmisten intiimejä toimintoja kodin ulkopuolella saunassa, käymälässä, peseytymistilassa tai sovituskopissa.

Lainvastaisuus edellyttää vahingon sijasta tahallisuutta kuten luvattoman kuvaamisen jatkamista. Ongelmia saattaa kuitenkin aiheutua esimerkiksi parvekkeella oleilevan henkilön tahattomasta kuvaamisesta kadulta. Toiminnan luvattomuus konkretisoituu, jos henkilö ilmaisee eleillään tai puheellaan haluttomuutensa olla kuvattavana.

Rangaistavuus ei edellytä, että kuvaaminen olisi loukkaavaa, eikä merkitystä ole esimerkiksi kuvaamisen motiivilla, kuvien sisällöllä tai aiotulla käytöllä. Salakatselua voi olla myös täysin avoin kuvaaminen, jos kohteena oleva ihminen oleskelee kotirauhan suojaamalla alueella ja jos kuva kertoo vain saman minkä voi nähdä silmin kotirauhan piirin ulkopuolelta.

KORKEIN OIKEUS 1985 II 128. Kuvaajan olisi pitänyt hankkia lupa kuvaamiltan henkilöiltä. Yksityisetsivä oli ottanut vireillä olevaan riitajuttuun valokuvia omakotitalon aitaamattomalla piha-alueella oleskelevasta asianomaisesta ja hänen perheestään.

2726/YLE/99. Asukkaalta saatu kuvauslupa oli riittävä, eikä toimituksen tarvinnut hankkia asunnon omistajan lupaa kuvaamiselle tai kuvatun materiaalin esittämiseksi. Omaisuuden kuvaamista ei voinut pitää myöskään salakatseluna, vaikka ohjelmaan oli kuvattu asunnon haltijan kotipiirin ohella myös muita rakennuksen tiloja. Juttu kertoi asunnottomien elinoloista.

3011/YLE/01. Tv-kameran luovuttaminen ulkopuoliselle kuvaajalle oli perusteltua kuva-aineiston hankkimiseksi, kun ohjelman tekijät eivät itse päässeet kuvauspaikalle. Juttu käsitteli oppilasasuntoloiden turvallisuutta.

Kotirauhan suojaamien alueiden sijasta journalistinen tiedonhankinta ja kuvaaminen keskittyvät useimmiten julkisrauhan suojaamiin alueisiin ja tiloihin, joissa työskentelee tai oleskelee ihmisiä. Kuvaamiselle ei ole esteitä, jos tiloihin on vapaa pääsy eikä kuvaamisella loukata kuvattavien yksityisyyttä.

Kuvausoikeudessa onkin kysymys perusoikeuden mukaisesta sananvapaudesta, jolloin yksityiselämää voidaan suojata salakatselulta ja -kuvaamiselta vain välttämättömistä syistä. Esimerkiksi yhtiökokouksen osakkaat voivat kuvata toisia osallistujia, koska omistajuus ei sellaisenaan ole loukkaava yksityiselämän tieto. Sitä vastoin asiointi lääkärin vastaanotolla liittyy terveydentilaa koskevaan yksityiselämän tietoon, jolloin kuvaaminen edellyttää asiakkaan lupaa.

Menettelyn hyväksyttävyyteen vaikuttaa se, missä määrin kuvaamisella loukataan henkilöä ja kuinka hyvin hän on pystynyt varautumaan tilanteeseen. Yllätyksellisyyden ohella tilanteen arviointiin vaikuttaa kuvattavan esittämä kielto ja mahdollisuus poistua tilanteesta, kuvaajan ja kuvattavan välinen suhde sekä kuvaamisen tarkoitus. Yllättävä kuvattavaksi joutuminen voi hämmentää varsinkin julkisuuteen tottumattomia.

4367/YLE/10. Tv-uutisiin kuvattu asiakaspalvelija oli työpaikkansa ulko-ovella vastannut toimittajan kysymyksiin esimiehensä tavoitettavuudesta. Yrityksen sisäänkäynti oli julkinen paikka, eikä asiakaspalvelijan työ liittynyt kantelijan

yksityiselämään. Hänen vastauksillaan oli merkitystä ohjelmassa, jossa kerrottiin toimittajan vaikeuksista hankkia tietoja julkisuutta välttelevältä pikavippiyritykseltä.

Yksityiset kuvauskiellot eivät täytä perusoikeuden rajoittamisen edellytyksiä, eikä kuvauskieltoa voida perustella tilojen omistusoikeudella yleisölle avoimissa tiloissa, kuten tavaratalossa tai ravintolassa. Asia voi kuitenkin muuttua, jos kuvaaminen tosiasiaa häiritsee tilojen varsinaista käyttöä. Tällöin tilan haltija voi keskeyttää kuvaamisen poistamalla kuvaajan paikalta.

Viranomaiset voivat rajoittaa julkisella paikalla tapahtuvaa kuvaamista esimerkiksi turvallisuussyistä. Sananvapauden näkökulmasta toimittajien työskentelymahdollisuudet olisi kuitenkin turvattava myös tämäntapaisissa tilanteissa. Heidän olisi päästävä kuvaamaan kiinnostavia tapahtumia myös alueille, jonne suuri yleisö ei pääse.

EIT 20.10.2015. Mielenosoitusta kuvanneen lehtikuvaajan sananvapautta ei loukattu, vaikka hänet oli otettu niskoittelun seurauksena kiinni lähes 18 tunniksi. Kuvaaja oli kieltäytynyt noudattamassa poliisin poistumiskomentoa väkivaltaiseksi yltyneessä tilanteessa. Ihmisoikeustuomioistuimen mielestä viranomaisten ratkaisut olivat oikeassa suhteessa epäjärjestyksen ja rikollisuuden estämistä koskevaan tarkoitukseen. Poliisi ei ollut tahallaan pyrkinyt estämään median journalistista työtä tai pimittämään julkisuudelta tietoja poliisin toiminnasta mielenosoituksessa. Kuvaaja sai pitää mielenosoituksesta jo ottamansa valokuvat, eikä niiden käyttöä myöskään rajoitettu.¹⁰

Salakuvaaminen on herättänyt uudenlaista keskustelua journalistisessa tiedonhankinnassa yleistyneistä *drooneista* eli kauko-ohjattavista kameralennokeista. Maanpäälliseen kuvaamiseen verrattuna kuvattavien kohteiden on vaikeampi varautua ilmasta tapahtuvaan tarkkailuun ja vaikuttamaan omaan käyttäytymiseensä. Myöskään kuvaaja ei pysty edeltä käsin tunnistamaan kaikkia kuvatuksi tulevia yksityiskohtia, joiden esittäminen voi jälkikäteen osoittautua kiusallisiksi kuvatuille. Droonien viranomaissääntely koskee pelkästään lennokkien turvallista käyttöä. Toiminnan lainmukaisuutta valvova Traficom ei puutu kuvaamiseen, jossa on kysymys sananvapaudesta ja siihen liittyvästä tiedon hankinnasta.

Salakuuntelu. Rikoslain salakuuntelusäännöksellä kielletään puheen, keskustelun tai muunlaisen yksityiselämästä aiheutuvan äänen luvaton kuuntelu ja tallentaminen. Salakuuntelu voi aiheuttaa yksityisyydensuojalle salakatselua suurempia ongelmia, koska se voi samalla paljastaa hyvinkin yksityiskohtaisia ja arkaluonteisia tietoja henkilöiden sanomisista ja tätä kautta myös ajatuksista.¹¹

Salakuuntelun lainvastaisuus ei rajoitu pelkästään kotirauhan piiriin, vaikka suoja onkin heikompi sen ulkopuolella. Rangaistavuus edellyttää olosuhteita, joissa puhujan ei ole ollut syytä epäillä ulkopuolisten kuuntelevan häntä. Hänen edellytetään tarkkailevan omaa esiintymistään pystyäkseen varmistumaan siitä, että ulkopuolisia kuulijoita ei ole lähistöllä.

Rikoslain ja Journalistin ohjeiden mukaan salakuuntelua ei ole sellaisen puheen tallentaminen, joka on tarkoitettu tallentajan tietoon. Esimerkiksi haastatteleva toimittaja ei ole vuorovaikutustilanteessa ulkopuolinen ja voi tallentaa käymänsä keskustelun, vaikka vastapuoli ei siitä tietäisi tai olisi antanut tallentamiselle lupaa. Menettely ei ole paheksuttavaa myöskään eettisesti, jos haastateltava on tiennyt puhuvansa juttua tekeväälle toimittajalle. Nauhoitus auttaa toimittajaa siteeraamaan tarkasti haastateltavan sanomisia. Lisäksi toimittajan kysymysten ja haastateltavan vastausten autenttinen esittäminen karsii toimittajan virheellisiä tulkintoja haastateltavan sanomisista.

KORKEIN OIKEUS 1981-II.-182. Henkilö ei ollut syyllistynyt salakuunteluun, kun hän oli omassa asunnossaan äänittänyt läsnäolleiden tietämättä keskustelun, johon oli itsekin osallistunut.

Haastattelun myös luvaton taltiointia voidaan perustella tietojen tarkkuuden lisäksi ilmaisun autenttisuudella ja sillä, että nauhoittamisesta tietämätön lähde ei jännitä kysymyksiin vastaamista. Toisaalta nauhoittamisesta tietävä haastateltava pystyisi artikuloimaan paremmin sanomisiaan. Luvattomasta tallentamisesta kertominen jutussa voi myös turhaan dramatisoida jutussa kerrottuja tietoja.

3044/PL/01. Puhelinhaastattelun taltiointi siitä ilmoittamatta ja haastattelun stilisoimaton julkaiseminen lehtijutussa eivät rikkoneet hyvää journalistista tapaa. Neuvoston mielestä päätoimittajalla oli ollut perusteita olettaa, että haastattelun nauhoittamisesta tiennyt viranhaltija olisi jättänyt kertomatta olennaisia tietoja kysytystä asiasta. Haastattelun sanatarkka litterointi auttoi lukijoita myös arvioimaan haastatellun julkista toimintaa.

5148/SL/13. Haastateltavalle ei tarvinnut kertoa keskustelun nauhoittamisesta, kun tarkoitus oli varmistaa kommenttien mahdollisimman tarkka julkaiseminen. Nauhoituksesta oli käynyt selvästi ilmi toimittajan tarkoitus hankkia haastateltavalta vahvistusta jutussa käsitellyn yrityksen tulevasta YT-neuvotteluista.

Taltioidun materiaalin hyväksyttävä käyttäminen jutussa riippuu JSN:n aiempien tulkintojen perusteella siitä, julkaistaanko haastattelu litteroituna lehdessä vai autenttisena äänitteenä tai videona. Journalistin ohjeissa äänitteen autenttiseen esittämiseen viitataan julkaisuvälineen kertomista koskevana toimittajan velvoitteena. Haastateltavan on saatava tietää, jos hänen ääntään käytetään radiossa, televisiossa tai verkossa, vaikka tämän laiminlyönnin seurauksena äänitteen esittämistä ei voitaisikaan kieltää. Menettelyn arvioinnissa ei ole välttämättä merkitystä, onko haastateltava tiennyt vastaavansa juttua tekevän radiotoimittajan kysymyksiin.

5979/YLE/15. Radiotoimitus rikkoi hyvää journalistista tapaa, kun haastatellulle ei ollut kerrottu nauhoitetun materiaalin käyttämisestä uutis- ja aamulähetyksissä. Toimittaja oli olettanut haastatellun kunnanhallituksen varapuheenjohtajan ymmärtäneen äänensä esittämisen radiossa. Tämä oli aluksi kieltäytynyt kommentoimasta toimittajan kysymää asiaa, mutta oli kuitenkin vastannut saamiinsa kysymyksiin. Eriävän mielipiteen mukaan haastateltavan olisi pitänyt ymmärtää, että hänen radiotoimittajan kanssa käymänsä keskustelu voitiin esittää autenttisena

äänitteenä. Poliitikko oli vastuussa kysytystä asiasta, ja hän myös tiesi keskustelewansa juttua tekevän toimittajan kanssa.

4087/YLE/09. Ohjelmaan oli liittynyt äänitettyjä lainauksia haastattelusta, vaikka menettelystä ei ollut kerrottu haastateltavalle erikseen ja vaikka toimittaja oli nimenomaan luvannut käyttää jutussa vain haastateltavan kertomia tietoja. Menettely johti neuvoston huomautukseen. Eriävän mielipiteen mukaan tietojen esittämistapaa koskeva laiminlyönti ei ollut ohjelman yhteiskunnallisen merkityksen rinnalla niin merkittävää, että yksin sen perusteella olisi rikottu hyvää journalistista tapaa. Toimittajan antama lupaus haastateltavan lausuntojen käyttämisestä pelkästään "tietoina" oli kuitenkin tulkinnanvaraista, ja haastateltavalle olisi pitänyt kertoa tarkemmin, oliko kyse haastattelusta vai taustakeskustelusta.

¹ Timo Vuortama: Hyvä lehtimiestapa. Kustannus Mäkelä 1984.

² Selvitettävän tiedon merkitys voi vaihdella myös alueellisesti. Paikallislehden yksittäinen uutinen voi olla hyvinkin merkittävä levikkialueen asukkaille, vaikka juttu ei herättäisikään laajempaa kiinnostusta.

³ Lähdesuojan perusteella ei voida kuitenkaan vaieta mistä tahansa asiasta. Toimittaja voidaan esimerkiksi oikeudenkäynnin todistajana velvoittaa vastaamaan sellaisiin kysymyksiin rikostutkinnan kohteena olevan jutun muokkaamisesta tai julkaisupäätöksen tekemisestä, joilla ei vaaranneta lähdesuojaa tai jotka eivät johda alkuperäisen lähteen paljastumiseen. Rikosten esitutkinnassa lähdesuoja voidaan murtaa erittäin törkeää rikosta koskevassa tutkinnassa, jos rikoksesta on mahdollista määrätä enimmillään kuusi vuotta vankeutta. Murtamisperuste varsinaisessa oikeuskäsittelyssä koskee erittäin törkeää tai salassapitoa koskevaa rikosta.

⁴ JSN ei voi edellyttää toimituksen paljastavan käyttämänsä anonyymilähteen henkilöllisyyttä. Toimitus ei voi esimerkiksi luovuttaa neuvostolle lähdesuojan piiriin kuuluvaa haastattelun tallennetta. Neuvostonkin mielestä lähdesuoja menettäisi merkityksensä, jos se pystyttäisiin murtamaan JSN:lle tehdyllä kantelulla.

⁵ Katja Martelius: Onko puolitoista tuntia riittävästi. Journalisti 1/2017.

⁶ Esimerkiksi Jyväskylän yliopiston tutkimuksessa kaikkiin manner-Suomen kuntiin tehtyyn tietopyyntöön vastasi lain edellyttämällä tavalla kunnista vain joka kolmas. Kolmasosan vastaukset olivat puutteellisia ja kolmannes ei noteerannut saamaansa tietopyyntöä lainkaan. Aleksi Koski – Heikki Kuutti: Läpinäkyvyys kunnan toiminnassa – tietopyyntöihin vastaaminen. Kunnallisan alan kehittämässätiö 2016.

⁷ Heikki Kuutti (toim.): Julkisuusjournalismi. Jyväskylän yliopisto 2011. Julkisuusperiaatetta käsittelevä tutkimusportaali www.julkisuuslaki.fi

⁸ Tilannetta voitaisiin kuvata metsää ja puita koskevalla metaforalla. Selvitettävästä asiasta voidaan paitsi rakentaa laajempaa kokonaiskuvaa eli ”puista muodostuvaa metsää” myös löytää yksittäisiä mielenkiinnon kohteita, ”metsässä olevia puita”.

⁹ Suomalaisesta datajournalismista ks. esimerkiksi Turo Uskali – Heikki Kuutti: Datajournalismin työkäytännöt. Vastapaino 2016 ja Heikki Kuutti: Ethics of data journalism. Four ethical phases in the working process. University of Jyväskylä jyx.jyu.fi

¹⁰ Käräjäoikeudessa oli aiemmin jätetty niskoitellut kuvaaja rankaisematta teon vähäisyyden perusteella. Hän kuitenkin ihmetteli sitä, että hänen pidättämistään ei nähty työskentelyn estämisenä ja että poliisi sekoitti hänet mielenosoittajiin huolimatta lehdistökortista ja kameravarustuksesta.

¹¹ Esimerkiksi koiran haukunta, talouskoneen ääni tai radion musiikki ei normaalisti aiheudu yksityiselämästä, vaikka syntyykin kotirauhan suojaamassa paikassa. Sitä vastoin perheriidasta aiheutuvien tai rakkauselämäään liittyvien äänien oikeudeton tallentaminen täyttäne salakuuntelun tunnusmerkit.